

Szabadalmi rendszer: értünk vagy ellenünk?

dr. Varga Orsolya,
dr. Molnár Péter

A sajtóban gyakran felbukkan az a téma, hogy a szellemi tulajdon védelmi rendszerének alkalmazása hiányos a fejlődő országokban. Például sok konfliktust és komoly veszteséget okoz a nyugati textiliparnak a távol-keleti „másolóipar”. A nemzetközi szabadalmi rendszert az 1800-as években hozták létre Párizsban.

A szabadalmi rendszer eleinte az ipari termékeket védte, később kiterjesztették a hálót egyéb szellemi termékekre is. A szabadalom az a jogi konstrukció, amely az illetéktelenektől megvédi az újdonságot, megszabja a befektetések játékszabályait, és lehetővé teszi a kiszámítható profitot. A kutatás hasznosításának is

elengedhetetlen eleme a szabadalmaztathatóság, a szabadalom nyújtotta védelem. Ám, ha a film- vagy a zeneletöltés büntethetőségére gondolunk, a szabadalmi bástya nyújtotta védelem már mindjárt kevésbé tetszetős. De vajon miért kerül a nyugati szabadalmi rendszer egy medicinával foglalkozó újság hasábjaira? A válasz korrektségéhez röviden szólni kell a csökkenő biodiverzitás jelenségről.

Csökkenő biodiverzitás és a medicina

Ökológiai szempontból jól ismert a biodiverzitás fontossága. Ha egy ökoszisztémában csökken a faj- és fajtagazdaság, az nagymértékben csökkenti az ökoszisztéma ellenálló képességét, degradációjához vezet. Ám nemcsak a növények és az állatok drasztikus

megfogyatkozását jelenti a biodiverzitás csökkenése, hanem az eredeti (tradicionális vagy hagyományos) életforma, kultúra és nyelv eltűnésével jár. Azok a társadalmak, amelyek egykor sokféle növényt termesztettek és állatot tartottak az önfenntartás érdekében, ma a versenyképesség érdekében ezt feladják, és monokultúras termelésre térnek át. Srí Lankán például 1959-ben még 2000 fajta rizst termeltek, mára pusztán öt maradt. A fejlődő országokat a globális (fejlett országok gazdaságai) elvárások biológiai sokszínűségük feláldozására készítetik. Valójában nagyon kockázatos évezredek alatt felhalmozott értékeinket feláldozni, különösen, hogy visszafordíthatatlan az ökológiai degradáció (1).

A szabadalom az a jogi konstrukció, amely az illetéktelenektől megvédi az újdonságot, megszabja a befektetések játékszabályait.

De hogyan kapcsolódik a csökkenő biodiverzitás a medicinához? A világ fejlődő országaiiban található a létező növényfajok kétharmada, amelyből 35 000 potenciálisan gyógyhatású. Az általunk használt gyógyszerek hatóanyagai, mint például az acetilszalicilsav vagy egyes fogamzásgátló tabletták, legalább 7000 esetben növényekből

származnak. Tehát rendkívül fontos a gyógyszergyártás számára is a biológiai sokféleség, a biodiverzitás megőrzése, ugyanis örök „múzsza” a gyógyszerfejlesztésben. Az esetleges gyógynövények és hasznosítási módjuk ismerete, a hagyományos tudás fontos szeleteként óriási (pénzbeli) értéket képvisel. A növényeket birtokló és használó helyi lakosságot ennek realizálódó nyereségéből kizárni, finoman szólva, aggályos (2). Egy 1994-es ENSZ-jelentés szerint biológiai erőforrásainak jogosulatlan használata miatt a harmadik világ veszteségei 5,4 milliárd dollárt érnek el évente. Ez a felismerés „ihlette” több nemzetközi egyezmény létrejöttét. A legismertebb a Convention on Biological Diversity (CBD), amely a genetikai erőforrást birtokló állam előzetes beleegyezéséhez köti a hasznosítást, illetve hasznosítás esetén nyereségmegosztást rendel.

Szabadalmaztatás itthon és külföldön

A magyar szabályozás szerint a technika bármely területén szabadalmazható minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható találmány. Új a találmány, ha nem tartozik a technika állásához. A technika állásához tartozik mindaz, amely az elsőbbség időpontja előtt írásbeli közlés, szóbeli ismertetés, gyakorlatba vétel útján vagy bármilyen más módon bárki számára hozzáférhetővé vált. Tehát, ha a lelkes kutató kutatási eredményét szabadalmaztatni szeretné, akkor nem jelenhet meg vele egy konferencián, nem adhatja elő, nem publikálhatja; ugyanis ezzel az újdonság elvész. Következésképpen, ha valaki úgy érzi, hogy gazdaságilag értékes ötlet birtokában van, először menjen a szabadalmi hivatalba, és utána tájékoztassa az érdeklődő közvéleményt (3). Ezenkívül egy találmány akkor sem részesülhet szabadalmi oltalomban (mint például a klónozás eredményei), ha a hasznosítása a közrendbe vagy a közérdeklődésbe ütközne.

Nem részesülhetnek oltalomban a növény- vagy állatfajták. A növényfajták „csak” fajtaoltalomban részesülhetnek. A magyar szabályozással ellentétben vannak olyan országok (például az Egyesült Államok), ahol az újdonság kritériuma az, hogy ne létezen a találmányt megelőző írásos közlés. Tehát a nem írásos, szóbeli, esetleg képi ismeretátadás nem rontja le az újdonság értékét, vagyis a szabadalmaztathatóságot. Ez tipikus „jogi hiányosság”, amely lehetővé teszi a hagyományos tudás kisajátítását. Indiában évszázadok óta ismert tény, hogy a kurkuma sebgyógyító hatással bír. Ezt az Egyesült Államokban, mivel megelőző ismeretről írásos nyomot nem találtak, újdonságként fogadták el.

Biokalózkodás

A biokalózkodás durva fogalmazásban azt jelenti, hogy valahol – általában a fejlett országokban – bejelentenek és elfogadnak valamit szabadalomként, amit már máshol évszázadok óta használnak. A biokalózkodás egyik klasszikus esete

1999-ben történt Mexikóban, az Azufrado babbal. A helyi gazdálkodók évszázadokkal ezelőtt elkezdtek használni (és nemesíteni) egy bizonyos fajta babot, amelyet a kereskedelem élénkülésével természetesen árusítottak is. Egyszer az Enola nevű cég egy zacskó babot vásárolt Mexikóban, majd az Egyesült Államokban a sárga színűeket természetesen és válogatva újdonságot fejlesztettek ki, és növényfajta-oltalmat kértek és kaptak. Az eset óriási felháborodást keltett, hiszen az ámuló mexikói gazdálkodók bevételei 90%-kal csökkentek.

Népi gyógyászat és szabadalom

A legjelentősebb biodiverzitással bíró területek zömében a fejlődő országokban található. Megfigyelések szerint az ott élőknek szerepük van a biodiverzitás kialakulásában, fenntartásában, és a „számunkra is hasznosítható” elemek felismerésében. A bennszülött törzsek például aktívak környezetük alakításában, kísérleteznek, tudásuk nem a véletlenek halmaza. Őket nevezik az informális innovátoroknak, míg a magántőkével rendelkező professzionális kutatóintézeteket a formális innovátoroknak. Annak a felismerése, hogy a közösségi informátorokkal való együttműködés jelentősen növeli a kereskedelmi értékkel bíró tulajdonság felismerését, felértékelte a közösségi tudást. Azt a tényt, hogy a felhalmozott tudásból valami hasznosul, akár kedvezőnek is lehetne nevezni, ha ez nem járna a többi releváns ismeret elvesztésével. Tehát azon az „erkölcsstelségen” túl, hogy valamely tudás eredeti birtokosa nem részesül annak kereskedelmi hasznából, globális szinten óriási kárként jelentkezik az, hogy csak a szabadalmi díj megfizetése ellenében természetük saját vad növényeiket, illetve kereskedhetnek velük (4). A szabadalmi rendszer közvetlenül akadályozza a helyi közösségeket hagyományos életmódjuk folytatásában. A hagyományos tudás fennmaradása és a szellemi tulajdonvédelmi rendszer érdekellentéte már évtizedek óta ismert, több nemzetközi egyezmény foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Nemzetközi jogi intézmények

Convention on Biodiversity: A területre talán a legnagyobb hatást az 1993-ban hatályba lépett „A biológiai diverzitásra vonatkozó egyezmény” gyakorolja. Az egyezmény célja a biológiai diverzitás és a genetikai források fenntartható felhasználásának és a használatuk révén elért haszon igazságos megosztásának biztosítása. Bevezette a nemzetek saját biológiai forrásai feletti önrendelkezés jogát, illetve forradalmi újítása volt a már említett méltányos haszonmegosztás és az előzetes hozzájárulás deklarálása. (Az eddigi tapasztalatok szerint az eredeti tulajdonosok a méltányosság jóval kisebb részéhez jutnak hozzá.)

Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIP): A szellemi tulajdon védelme körében született szerződés, amelyet 1998-ban fogadtak el. A szellemi tulajdonjogok szabad felhasználását illetően a fejlődő és fejlett országok között jelentős érdekellentét áll fenn, elég az AIDS elleni szerek forgalmazására, másolására és a jogdíjakra gondolni. Az egyezmény a szellemi tulajdonvédelem területén a minimális szabályokat határozza meg a ratifikáló országok számára. A rendelkezések szerint a technika bármely szektorában létrehozott termék, eljárás, találmány szabadalmaztatható, ha az új feltalálói

tevékenységen alapul és iparilag alkalmazható. Nem szabadalmaztatható az olyan találmány, amelynek alkalmazása a közrend, közérkölc komoly sérelmével járna, ideértve az emberi élet, állatok, növények létét komolyan veszélyeztető szabadalmakat. A növényfajta oltalmát akár szabadalom-

mal, akár hatékony nemzeti sui generis rendszerrel biztosítani kell. A kritikusok szerint az egyezmény célja egyértelműen a szabad kereskedelem előmozdítása, amely mellett a hagyományos tudás érdekei és a környezetvédelem háttérbe szorul.

Union for Protection of New Varieties of Plants (UPOV): Az egyezmény kizárólagosságot biztosít az új fajta nemesítőinek és alkotóinak. A növényfajta bejelentésénél csak ugyan-

annak a fajtának a korábbi használata lehet meghatározott esetekben újdonságrontó. Az egyezmény, kritikusi szerint, a nagytermelők, latifundiumok számára kedvező.

Sui generis rendszer: A fejlődő országok arra a felismerésre jutottak, hogy a jelenleg hatályos TRIPs egyezmény nem alkalmas a hagyományos tudás megfelelő védelmére, ezért egy helyettesítő rendszert kell kidolgozni. Ez az egyes államokhoz köthető sui generis védelmi rendszer, amelyről sokat beszélnek, de csak kevés ország dolgozta ki eddig. Mivel nemzetenként változó, ezért roppant változatos. Thaiföldön például három szintjét alkották meg a sui generis védelemnek. A nemzeti formula a népi gyógyászat azon elemeit tartalmazza, amelyet egészségügyi minisztériumuk ide sorol. Ettől kezdve a nemzeti formulával védett ismeretek csak állami engedéllyel hasznosíthatóak. A magánformula hasonló a mi szabadalmunkhoz, tehát tulajdon jellegű. Az általános formula viszont bárki által szabadon, engedély nélkül használható (5, 6). Legyen bármilyen struktúrájú a sui generis rendszer, pontosan meg kell határozni, hogy mi az oltalom célja, milyen tárgyat kell oltalmazni, milyen kritériumoknak kell a tárgynak megfelelni, kik az oltalom kedvezményezettjei (egyén/közösség), milyen jogokat biztosít az oltalom, hogyan történik a jogszerzés, hogyan történik a jogérvényesítés és mennyi az oltalmi idő?

A hagyományos tudás szabadalma

A szabadalomtulajdonos cégeknek és nagyvállalatoknak nem érdeke, hogy bármiféle szabadalom védje a hagyományos gyógymódokat vagy általában a hagyományos tudást, számukra legjobb az ingyenes és korlátlan hozzáférés. Másik probléma, hogy ez a jelenlegi rendszer keretei között nem is egyszerű. A hagyományos tudással kapcsolatban ugyanis nem lehet megnevezni egy konkrét tulajdonost vagy feltalálót, aki a szabadalmat bejelentené. Ráadásul a hagyományos tudás szabadalma esetén nem lehet sem újdonságról, sem újító lépésről beszélni, hiszen ezek nemzedéken keresztül öröklődnek. Gyakorlati probléma az, hogy a közösségek számára a bejelentett szabadalmak díjai megfi-

Nem
szabadalmaztatható
az olyan találmány,
amelynek
alkalmazása
a közrend,
közérkölc komoly
sérrelmével járna.

zethetetlenül drágák, ráadásul mindezt fölöslegesnek érzik, mert a növények, a gyógyító módszerek tulajdonjoga idegen a közösségi szemlélettől. Földrajzi árjelző rendszert lehetne alkalmazni, mint például a tokaji aszú vagy az egri bikavér esetében. (A földrajzi árjelzők azoknak a megjelöléseknek a gyűjtőneve, amelyeket a termékek földrajzi eredetének azonosítására használnak a forgalomban.) A probléma az, hogy gyakran nem lehet pontos területhez kötni a hagyományos tudást. Összességében az általunk alkalmazott szabadalmi rendszer nem képes a hagyományos tudás védelmére. Jelenleg, ha egy cég vagy nagyvállalat valamilyen hagyományos ismeretet kíván felhasználni, akkor engedélyt kell kérnie attól az országtól vagy közösségtől, ahová az ismeret köthető. Szabadalmi bejelentésnél meg kell jelölnie a forrást. Ha az ismeret felhasználásával valamely anyagi hasznot hozó dolgot fejlesztenek ki, akkor a hasznot meg kell osztaniuk a forrásközösséggel. Ez több szempontból problematikus. A szabadalmi bejelentések folyamatosan figyelendők, ami világszinten nem kis feladat. Felmerülő vita és (rendkívül drága) per esetén a helyi közösségeknek kell bizonyítaniuk, hogy a tudás tőlük származik. A CBS az „engedélyezett tudásfelhasználás” esetén a haszon megosztására méltányosságot ajánl, de a méltányosság nagyon relatív.

A globális játszma résztvevői

A hagyományos tudáshoz, a növényekhez és állatokhoz mint genetikai forrásokhoz való hozzáférés szinte felbecsülhetetlen jelentőséggel bír. A biodiverzitás és szellemi tulajdoni védelmi rendszer alapján három fő érdekcsoportot szoktak elkülöníteni: a szabadalomtulajdonos gazdag cégek és nagyvállalatok, a hagyományos tudás birtokosai (helyi közösségek), illetve a közöttük lavírozó nemzeti és nemzetközi szervek. A cégek, nagyvállalatok érdeke a szabadalmak jogának érvényesülése a biodiverzitás fenntartásának ellenében. Céljuk a korlátlan genetikai hozzáférés biztosítása, illetve, hogy a szabadalmaz-

tathatóság a növényekre és állatokra is terjedjen ki. A fő ellenérdekelték a helyi közösségek, földművesek és a „zöld” civilmozgalmak (7, 8). Ők törekednek a biodiverzitás megőrzésére és a szabadalmaztathatóság közösségi korlátozására (9, 10). Ellenzik az élőlények feletti szabadalmat. A genetikai forrás felhasználhatóságát közösségi kontroll alá helyeznék. Az egyensúlyozó kormányok és nemzetközi szervezetek, amelyek megkísérlik mindkét csoport érdekeit figyelembe venni, adják a harmadik csoportot. A szabadalmakat korlátoznák, a jelenlegi egyezményeket (CBD és TRIPs) hangolnák össze. A genetikai hozzáférést állami beleegyezéshez kötnék. Lehet, hogy első pillanatra úgy tűnik, kiegyenlítették az erőviszonyok. A valóságban eddig hat alkalommal módosították jelentősen a nemzetközi szellemi tulajdon védelmi rendszerét, és minden egyes alkalommal a „közösségi érdek” húzta a rövidebbet.

Hat alkalommal módosították a nemzetközi szellemi tulajdon védelmi rendszerét, és minden egyes alkalommal a „közösségi érdek” húzta a rövidebbet.

Döntés a biokalózkodásról

Az Európai Szabadalmi Hivatal 2005 márciusában hozott először olyan ítéletet (EP436257), amelyben biokalózkodásra hivatkozva semmisített meg egy szabadalmat. A szabadalmat az Indiában őshonos növény, a miatyánk-cserje magjából kivont inszekticid és fungicid hatású extraktummal kapcsolatban, 1995-ben engedélyezték az Amerikai Mezőgazdasági Minisztérium és egy multinacionális cég számára (11). Sikernek tekinthető ez a döntés, hiszen először mondták ki ítéletben a biokalózkodás tényét, illetve azt, hogy a helyi lakosoknak joguk van a hagyományos tudásukon alapuló szellemi alkotások feletti rendelkezéshez.

Nem véd, pusztít

Láthatjuk a csökkenő biodiverzitást és hagyományos tudást, amelyet az általunk használt szabadalmi rendszer nemhogy nem véd meg, hanem ki-mondottan pusztít. A fejlődő orszá-

gok által, nemzeti szinten kidolgozott sui generis rendszer a gyakorlatban nem működik. A nemzetközi szinten megalkotott CBS-egyezmény működtetése rendkívül költséges, és számos szervezet folyamatos együttműködését követeli meg. Az egyezmény alapján, hatályba lépése után tizenkét évvel született meg az egyetlen biokalózkodás-ítélet. A megszületett ítélet bizakodásra ad okot, ám mégsem valószínű, hogy ez a védelmi rendszer önmagában alkalmas lesz a hagyományos tudás megővására. A hagyományos tudás, a népi gyógymódok elvesztése elvesztett lehetőségeket jelent, akár az AIDS gyógyításának, akár egy hatékony fogyszertőszernak az elvesztett lehetőségét. A felbukkanó betegségek megelőzése a biológiai sokféleség megőrzésén keresztül ráadásul költséghatékonyabb lehet, mint azoknak a vakcináknak a kifejlesztése, amelyekkel később gyógyítani lehetne (12). Az biztos, hogy a probléma nemzetközi hatás eredménye, a megoldás pedig a lokális közösségek védelmében rejlik.

IRODALOM

1. Kovács K. Biodiverzitás, genetikai források, hagyományos tudás és szellemi tulajdon. *Szabadalmi Közöny és Védjegyértesítő* 2002;107:5.
2. Szulmanné dr. Binet M. A hagyományos tudás és oltalma – hadüzenet a biokalózkodásnak. *Szabadalmi Közöny és Védjegyértesítő* 2005;110:5.
3. The Crucible Group. 1. Policy; 3. People.
4. 1995. évi XXXIII. törvény a szabadalmi oltalomról.
5. Kalpavriksh. Genetic Resources Action International: Traditional knowledge of biodiversity in Asia-Pacific: Problems of Piracy and protection. *GRAIN* 2002. november.
6. Boda Zs. Globális ökológia. Budapest: Helikon Könyvkiadó Kft.; 2004. p. 60-77.
7. Kortén DC. A tőkés társaságok világalma. Budapest: Kapu Kiadó Kft.; 1995.
8. Persányi M. Közös jövőnk. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó; 1988.
9. Vida G. A fenntartható fejlődés és a bioszféra. *Természetbúvár* 1994;(1):26-7.
10. Gyulai I. A fenntartható fejlődés. *Miskolc: Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány*, 1999.
11. IFOAM. European patent office upholds decision to revoke neem patent. http://www.ifoam.org/press/press/neem_patent_victory.html. 2006. március 9.
12. Burney M. A biodiverzitás megőrzése lassíthatja a betegségek terjedését. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=11768, 2006. március 9